

Kirillitsas kirja pandud seto *jutusõ*¹

Kärri Toomeos-Orglaan

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi nooremteadur,
Tartu Ülikooli kultuuriteaduste ja kunstide instituudi doktorant
karri@folklore.ee

Teesid: Jakob Hurda kogus paikneb käsikiri, mis sisaldab kirillitsas kirja pandud seto laule ja jutte. Tekstid selles 1887. aastal saadetud käsikirjas moodustavad erinevaid keeli (eesti, vene, seto) ja kirjasüsteeme (kirillitsa, ladina) hõlmava koosluse. Kirillitsas kirja pandud setomurdelised tekstid pärinevad kahelt seto mehelt – Stepan Dimitrjevilt ja munk Arkadilt (Andrei Jakovlev). Teadaolevalt on tegemist esimeste seto soost üleskirjutajatega. Nii sel ajal kui ka hiljem on seto pärimust jäädvustanud ning vahendanud peamiselt Eesti ja Soome uurijad ning kogujad. Setod ise hakkasid oma pärimust kirja panema alles 1920. aastatel.

Stepan Dimitrjevi ja munk Arkadi käsikirjad saatis Hurdale Jüri Truusmann, kes oli sel ajal Eesti Kirjameeste Seltsi abipresident ja väliskirjanduse tšensor. Truusmann saatis Hurdale ka oma vene keeles kirja pandud seto muinasjuttude käsikirja ja mõned setomurdelised lauluüleskirjutused. Stepan Dimitrjevi kiri Truusmannile ja Truusmanni kirjad Hurdale moodustavad nende käsikirjade konteksti.

19. sajandi lõpus oli enamik setodest kirjaoskamatud, sellest ajast domineerib ettekujutus setodest kui kirjaoskamatust rahvast. Ometi leidis mitmeid setosid, kes olid käinud kohalikus koolis ja omandanud venekeelse kirjaoskuse. Sellega kaasnenud sotsiaalne mobiilsus ja kaksikidentiteet võib olla põhjuseks, miks setodest kirjaoskajad on seto kultuuri ning pärimuse uurijate vaateväljast seni kõrvale jäänud. Suulist kultuuri esindava rahva kirjakultuurile üleminemise protsessi uurimise kontekstis on nende kirjalik pärand hindamatu väärtusega.

Kirjakultuuri uurimise seisukohalt on oluline pöörata tähelepanu ka neile kirjutajatele, kellele kirjutamine ei olnud igapäevane tegevus. Stepan Dimitrjevi ja munk Arkadi käsikirjade esiletõstmisega tahan osutada sellele, et kirjaoskamatus iseloomustab vaid ühte (olguigi suuremat) osa setodest, kelle kõrval tuleks tähelepanu pöörata ka neile, kes olid kirjaoskajad. Nende kahe seto mehe üleskirjutused annavad ettekujutuse sellest kirjakultuurilisest ruumist, milles setod 19. sajandil paiknesid.

Märksõnad: Jüri Truusmann, kirjakultuur, mitmekeelsus, munk Arkadi, seto pärimus, Stepan Dimitrjev

Jakob Hurda “Setukeste laulude” (1904) ilmumisest alates on seto pärimusest huvitunute teadmuses munk Arkadi² kirillitsas kirjutatud setokeelsed laulud. Neile lauludele osutab Hurt ka väljaande eessõnas:

Üks laulude üleskirjutaja – munk Arkadi Petseri kloostrist – on omad laulud Vene keele pookstavidena kirjutatud. Need olen mina niisama ka trüki pannud, muutmata otse nõnda, kui nad mulle kätte on saadetud. See olgu ja jäägu tunnistuseks sest, kudas Setukezed ise oma lauluzid kirja panevad, kui nad kirjutada oskavad. Nimetatud auuväärt munk on ise Setu rahva laps, Seretsova külast pärit. (Hurt 1904: XI)

Laulude originaaltekstid asuvad Hurdale saadetud käsikirjalise materjali hulgas (H I 3, 601/10).

Mind huvitav materjal koosneb õigupoolest mitmest käsikirjast, mis on paigutatud teistest samas köites asuvatest üleskirjutustest eraldi puhaste vahelehtede raamistusse (vt H I 3, 589/621). Esimene neist sisaldab kirillitsas kirja pandud setokeelseid jutu- ja laulutekste. Lähemal vaatlusel selgub, et tegemist on kahe isiku poolt kirja pandud tekstidega. Teine on venekeelne käsikiri, mille lõpus on veel üks eestikeelne muinasjututekst. Kõik nimetatud käsikirjad on Hurdale saadetud 1887. aastal Setomaalt.

Sel aastal oli Hurt teinud üleskutse, kus andis teada koostamisel olevast “Setu-raamatust” ja palus Võru- ja Tartumaa “suguvendadel”, kes setodega rohkem kokku puutunud, panna kirja, mida nad setode kohta teavad.

Setuveni on küll vähe aru järele, aga Eesti muinasaja tundmiseks on nemad kõigist Eestlastest kõige tähtsamad. Nad on tänase päevani pea puutumata jäänud kõigist koolitarkusest ja koduõpetusest, vaimulikust ja ajalikust. Kõik vaimuvõitlemised ja eluliikumised, mis muidu Euroopas vägevaste ilmunud ja ka Eestirahva kohta palju mõjunud, on neist tundmata ja teadmata mööda läinud. Setukesed on kõige vähemalt paarsada aastat vanema järje pääl kui teised Eestlased. Nende elus ja olus, usus ja arvamistes, kombetes ja pruukides, meeles ja keeles on üliväga palju vana kraami. Eesti vana aja tundmiseks on nemad kõige tähtsam hallikas. Sellepärast on üks iseäraline “Setu-raamat”, kus kõigist praegu tähendatud asjadest sügavamalt seletust tehakse ja aru antakse, kõigiti tähtis ja tarviline. (Hurt 1887)

Pihkva kubermangu piirnevatest Liivimaa kihelkondadest pärit potentsiaalsete kogujate poole pöördub Hurt küllap selleks, et leida mitte ainult murdetundjaid, vaid ka kirjaoskajaid, keda setode endi hulgas oli 19. sajandi lõpukümnenditel võrdlemisi vähe. 1897. aasta ülevenemaalise rahvaloenduse andmetel oli talurahva kirjaoskus Pihkva kubermangus teiste Balti provintside-

ga võrreldes madal, 12,1% (Karjahärm 1998: 51), setode hulgas oli kirjaoskajaid veelgi vähem – 7,6% (Jääts 1998: 30).³

Peamiselt just kirjalikele allikatele toetuva ajaloo ja kultuuri uurimise vaatepunktist on kirjaoskuse puudumist võrreldud “kõnevõime puudumisega” (Weber 1976). Mitmed uurijad on juhtinud tähelepanu sellele, et “teiste” poolt kirjeldatud rahvast on enamasti käsitletud anonüümse ning “vaikiva massina”, kelle hääl kõlab üksnes vahendajate suu läbi (vt Lyons 2013: 19; Kalkun 2011: 14–15).

Vastukaaluks “teiste” ning üldjuhul ka eliidi poolt vahendatud kultuuri-kirjeldusele on hakatud otsima allikaid, mis võimaldaksid seni anonüümse massina kujutatud rahva hulgast tõsta esile isikuid, kelle elu ja tegevuse kaudu saaks heita pilku rahva igapäevaellu ja anda neile tagasi nende hääl (Lyons 2013: 19). Ühe võimaluse selliseks vaatluseks annab ajaloo ja kultuuri uurimisel kasutust leidnud lähenemisviis, mille vaatepunkt on nihkunud eliidilt ja selle poolt loodud kultuurikirjelduse uurimiselt sotsiaalse hierarhia madalamatele astmetele. Sellise “altpoolt” lähtuva käsitluse (*history from below*) üheks aluseks on kirjutamine “rohujuure tasandil” (*writings from the grassroots*), mis pöörab tähelepanu vähese kirjutamiskogemusega ja avalikkusele mittetuntud isikute poolt kirjutatud allikatele (Kauranen 2013: 22). Sama lähenemisviisi on Eestis ja Soomes rakendatud näiteks suulise ajaloo (*oral history*) uurimisel, kus oluliste ajaloosündmuste kirjeldamisel on esile tõstetud selles osalenud “tavaliste”⁴ inimeste isiklikku kogemust (Peltonen 2003: 177–178; vt Eesti kohta nt Kõresaar 2003: 61–76; Jaago 2003: 191–210). Martin Lyons toobki meetodi põhiväärtusena välja üksikisiku kogemuse väärtustamist, isikliku ja privaatse hääl otsimist suure kogukonna seest ning agentsuse andmist kirjutajale (Lyons 2013: 14; vt ka artiklikogumikke Kuismin & Driscoll 2013; Laitinen & Mikkola 2013).

19. sajandil kasvas kirjutamise ja lugemise oskus kogu Euroopas, iseäranis protestantlikes maades, kus vaimuliku kirjanduse lugemine oli osa haridusest ja religioosest tegevusest. Selle käigus tekkis kirjutava eliidi kõrvale uus sotsiaalne rühm – kirjutav (liht)rahvas, kelle oskused võimaldasid luua uusi töökohti mitmesuguste ametkondade juures (nt vallakirjutaja), mis omakorda andis võimaluse sotsiaalseks mobiilsuseks.

Kaisa Kauranen on lähemalt uurinud seda, mis oli rahva kirjutamistegevuse põhilisteks motiivideks 19. sajandi Soomes. Üheks ajendiks oli talupidamisega seotud arvepidamine (maksud, laenud jms). Religioossetel motiividel loeti ja kopeeriti vaimuliklike tekste. Osa kirjutajaid tundis aga vajadust osaleda avalikus kirjaruumis ja luua ühiskonda mõjutavaid tekste, selleks andis hea võimaluse ajalehtedele kaastöö kirjutamine. Eraldi motiivina on välja toodud kirjade kirjutamist, mille eesmärk oli lähedastega kontakti loomine

ning hoidmine (nt sõdurid, vangid, ümberasunud). Rahvast on kirjutama ajendanud ka lihtsalt kirjutamisambitsioon ja soov jätta endast kirjalik jälg, sellest annavad tunnistust mitmesugused ilukirjanduslikud tekstid ja päevaraamatud. Samuti on üheks kirjutamise põhjuseks olnud mitmesugused rahvapärимuse ja sõnavara kogumise aktsioonid. Algselt haritud kirjutajatele suunatud ajalehepöördumised leidsid ootamatult laia vastukaja ja üleskirjutusi saatsid ka need, kellele kirjutamine ei olnud igapäevane tegevus. (Kauranen 2013: 39–50.)

Pärимustekstide kirja panemist lähemalt uurinud Kati Mikkola toob välja, et mõned kirjutajad on tunnistanud soovi jätta endast kirjalik jälg, teisi on kannustanud kirjanduslik ambitsioon (Mikkola 2013: 354–357). Eesti materjali põhjal lisab Katre Kikas, et rahvaluule kogumistöö organiseerimine ajakirjanduse vahendusel, nagu tegi seda Jakob Hurt, andis igale kogujale võimaluse osaleda ka avalikus kirjaruumis (Kikas 2017: 273). Seega pakkus ainuüksi rahvaluule kogumine tavakirjutajale mitmeid kirjutamisvajaduse rahuldamise võimalusi.

Hurda korrespondentideks olid enamasti talurahva hulka kuuluvad kirjutajad. Oluline on siinjuures meeles pidada, et Hurda kogumistöö kulges venestamise ajal, mis tähendas muuhulgas venekeelset kooliharidust. Vene keel oli riigikeel ning ametliku asjaajamise keel. Saksa keel toimis nii äri- kui teaduskeelena, eesti keelt ja selle murdeid kasutati peamiselt vaid suhtluskeelena (Jansen & Saari 1999: 240–249). Seetõttu oli enamikule korrespondentidest eesti keeles kirjutamine võõras, see ei kuulunud nende igapäevategevuste juurde. Näiteks vabandab Helene Maasen vähese emakeeles kirjutamise oskuse pärast, mille ta on omandanud iseseisvalt (Kikas 2017: 280). Selle taustal asetub Hurda eesti- ja murdekeelsust esile tõstev kogumistöö ideoloogiliselt ametlikust, institutsionaliseeritud kirjalikkusest väljapoole. Nii võib toonast rahvaluulekogumist tervikuna käsitleda rohujuuretasandil kirjutamise kontekstis.

Mitte-eliiti kuuluvate inimeste kirjapanekud annavad võimaluse uurida valdavalt kirjaoskuse ja seega peamiselt suulist kultuuri esindava rahva kirjakuultuuristumist. Kirjalikule kultuurile ülemineku protsessis on vähese haridusega ning iseõppinud kirjutajatel⁵ märksa suurem roll, kui seni arvatud, ning rohujuuretasandil kirjutamise uurimine suunabki oma tähelepanu just neile. Siiski varitseb ka sellise lähenemise juures oht käsitleda rahva poolt kirjutatut kirjutava eliidi loodud kirjakuultuuri standarditest lähtudes, n-ö ülevalt alla, mis loob teatud laadi normatiivse vaate rahva kirjaoskusele (Nordlund 2013: 137). Kehvast haridusest ja kasinast kirjaoskusest kõneldes on oht rahvalikku kirjakuultuuri marginaliseerida. Omaette küsimus on, kas sellisest stigmatiseerimisest ja hierarhiseerimisest on üldse võimalik hoiduda.

Tulles tagasi 19. sajandil elanud setode juurde, kerkib uurija teele oluline küsimus: kes annavad hääle sellele kirjaoskamatusesse tõttu “tummale” rahva-

le? Olukorras, kus rahvas ise on kirjaoskamatu, näib ainus võimalus olevatki kirjeldada kultuuri “teise” vaatepunktist. 19. ja 20. sajandi vahetusel olid seto kultuuri kirjeldajateks ja pärimuse peamisteks vahendajateks võõrad, teise kultuuri – ja üldiselt ka keele – esindajad. Sellest lähtuvalt võib küsida, kas kirjutav seto oli 19. sajandi lõpus üksnes erand ja marginaalne juhtum, nagu on tavatsetud esitleda munk Arkadit ja tema kirjutatut (vt Kallas 1894: 179; Hurt 1904: XI; Pino & Sarv 1981: 8), või isik, kes oma kirjutamisioskuse tõttu ei esinda enam seto rahvast ning on seepärast uurijate huviorbiidist välja jäänud?

Eeltoodu taustal on need kirillitsas ülestähendatud setokeelsed tekstid huvitav ning tähelepanu vääriv materjal, andes aimu setode kirjakultuurilisest kogemusest ja tagamaadest 19. sajandi lõpukümnenditel.

Käsikirjast ja juttude üleskirjutajatest

Originaalis leiduv informatsioon käsikirja autorite ja saatjate kohta on võrdlemisi napp. Kõige informatiivsem on selle komplekti esimene, kirillitsas kirja pandud setokeelseid jutte sisaldav käsikiri (H I 3, 589/99)⁶ – üleskirjutaja on iga jutu lõppu märkinud jutustaja nime ja päritoluküla. Käsikirja algusosa on läbi kriipsutatud. Pisut loetavam on lehe ülaservas toodud kirjutamise aeg ja koht: “1887 года 28 июня. дер. Жереб.” Siit-sealt läbikumavad isikunimed annavad aimu, et maha tõmmatud osa peidab endas olulist informatsiooni selle materjali üleskirjutaja ja võimalike jutustajate kohta. Originaali lõppu on kellegi teise poolt lisatud: “Üles kirjutanud Stepan Dmitriev Sterebtsova külast”⁷, mis on ainus nähtav märkus selle käsikirja autori kohta.

Stepan Dimitrjevi üleskirjutusele järgneb teine, samuti kirillitsas kirja pandud setokeelne käsikiri (H I 3, 601/10). Muidu lauludest koosnevat käsikirja raamistavad muinasjutud, üks alguses ja teine lõpus.⁸ Hurt on sellest materjalist avaldanud laule puudutava osa ning sidunud need üleskirjutused munk Arkadi isikuga (vt Hurt 1904). Ilmselt just laulude tõttu on kogu materjal, ka Stepan Dimitrjevi oma, omistatud mõnel juhul Arkadile (vrd Salve & Sarv 1987: 5). Kuna käsikirja juures puudub teave nende laulude ja juttude kirjapanija kohta, saame toetuda üksnes Hurda enda kirjapandule (vt Hurt 1904). “Setukeste laulude” käsikirja koostamise märkmetes (EFAM, Hurt, M 6) on Hurt eraldi välja toonud laulude allikad. “Pulma laulude” all on ta ühel juhul märkinud “I 3 (Trusmann (Ark.)): pag. 602–604 (4 Ld), p. 605”. Seda, et Ark. tähendab munk Arkadit, kinnitab märkus “Keträmise laulu” all: “I 3 (Arkadi): pag. 604 (1 Ld), p. 605”. Oluline on siinjuures teadmine, et Arkadi oli Stepan Dimitrjevi lell⁹, mis aitab paremini mõista nende käsikirjade omavahelisi suhteid ja sünnilugu.

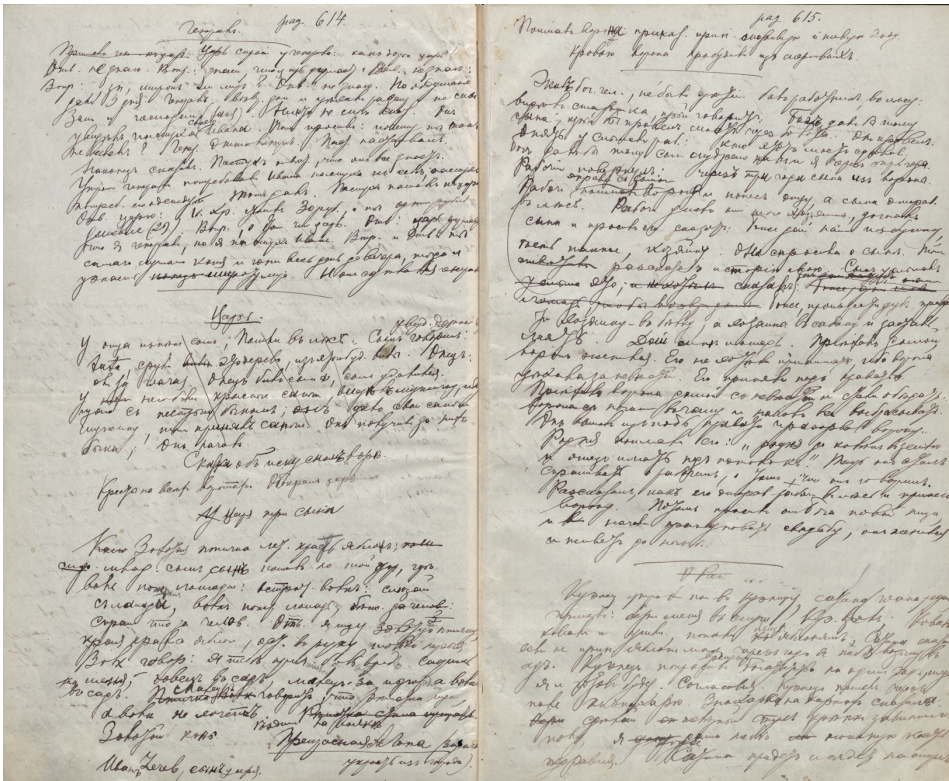

Foto 1. Lehekülj Jüri Truusmanni konspektiivsest käsikirjast (HI 3, 614/5).

Levinud on arvamus, et Arkadi on käsikirja ise Hurdale saatnud. Hurt kohtus Jakovlevide perekonnaga 1903. aastal, peatudes vendadest noorima, Semjoni¹⁰ juures. Ühtlasi külastas ta Ulanuva küla semstvokooli, mis asus Semjon Jakovlevile kuuluvas majas (Hagu & Abrams 2013: 57–58; vt ka Abrams & Kalkun 2013: 200–201). Kas nad olid ka varem kohtunud, pole teada. Hurt mainib oma 1903. aasta Setomaa retke märkmeis ainult seda, et Semjon on sellesama munk Arkadi vend, kelle laule leidub tema seto laulude kogus (vt Hagu & Abrams 2013: 57). Semjoni juurde võis Hurt jõuda soovist kohtuda Seretsüvä külast pärit laulude kirjapanija munk Arkadiga ning tema perekonnaga. Tõuke külastuseks võis anda ka kohtumine Tsäältsüvä külas Ivan Fedoroviš Morozovi¹¹ perekonnaga, kelle noorim tütar Anna Ivanovna oli abielul Seretsüvä külast pärit Stepan Dimitrjeviga – sama mehega, kes on kirja pannud vaatlusaluse käsikirja esimese saadetise. 1903. aastal kohtus Hurt Morozovite juures ka Annaga (Hagu & Abrams 2013: 30; Abrams & Kalkun 2013: 200)¹².

Arkadit ja Stepan Dimitrjevi ei nimeta Hurt üheski oma aruandes. Ainus side näib sel materjalil olevat Jüri Truusmanniga, kes selle tõenäoliselt Hurdale saatis.¹³ Seda kinnitab ka Hurda “Esimene aruanne”: “Mag J. Truusmann saatis “Setu-raamatu” tarbeks kaheksa poognat Setu juttusid ja laulusid” (Olevik 1888, nr 13).

Jüri Truusmann¹⁴ on ajavahemikus 1887–1902 saatnud Hurdale kolm kirja ja ühe postkaardi (EKLA, f 43, m 23:42). Kõik need on seotud vanavara kogumise-ga. Kaks esimest kirja puudutavad otseselt Truusmannilt Hurdale saadetud materjali ning sisuliselt on tegemist kaaskirjadega. Kuna kirjad paiknevad pärimustekstidest eraldi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis, vajab lahti harutamist see, millist osa Truusmanni saadetisest need kirjad täiendavad.

ERA üldsisustiku järgi leidub Hurda kogus kaks Truusmanni isikuga seotud saadetist, mis on kogutud Setomaalt. Mõlemad on Hurda kätte jõudnud 1887. aastal. Üks neist on kirja pandud vene (H I 3, 611/8), teine eesti keeles (H II 45, 453/60).¹⁵ Venekeelne materjal sisaldab jutte, eestikeelne laule. Venekeelse saadetise järele on Hurt paigutanud ühe eestikeelse jutu käsikirja, mis sisustiku andmetel, ja seda kinnitab ka käekirja võrdlus, pärineb samuti Truusmannilt (H I 3, 619/21).¹⁶

Eesti keeles kirja pandud laulude käsikirja ülaservas on lühike kaaskiri: “Ehk kõlbab võrelduseks. Keel on puuduline. Auapaklikult Jüri Trusmann.” (H II 45, 453). Kolmest laulust koosneva käsikirja lõppu on lisatud: “Üleskirjutud Setumaal Alapedazi¹⁷ külas. J. Trusmann.” Hurt on omalt poolt märkinud saatmise aastaks 1887.

Venekeelse saadetise juures pole seevastu ühtegi märget selle kohta, kes on üleskirjutaja või saatja ning kust on jutud pärit. Isiku tuvastamiseks olulise vihje leiab aga Truusmanni esimesest Hurdale saadetud kirjast:

Kõrgest auustatud herra!

Sellega ühes saatsin Teie nime peale käekirja Setu rahva vana jutudega; nende keel ja sisu on puuduline, siiski ehk kõlbavad võreldamiseks. Tähelepanemise väärt on ühes jutus sõna “arbja” (arst, sortsilane), mida pruugiti teaduslikult vana Vadjalaste juures.

Auapaklikult

Jüri Trusmann

Tallinnas, 23 Mail 1887 a.

(EKLA, f 43, m 23:42, 1/1)

Venekeelses käsikirjas leidub tõesti osutatud koht (vt “arbja” H I 3, 616), nii saab kinnitust saatja isik. Ühtlasi näib, et need üleskirjutused olidki esimesed, mis Truusmann Hurdale saatis, kuigi Hurt pole neid köitmisel esimeseks seadnud.

Sama saadetise kohta käib tõenäoliselt ka järgmine kiri:

Tallinnas, 26. Sept. 1887 a.

Kõrgest auustatud herra!

Saadan Teile selle kirjaga ühel ajal veel mõned setu juttud.

Enne saadetud juttude ütlejad olivad:

Krivda ja Pravda¹⁸ – Ivan Jakovlev Sherebtsovo k.

Kolm velja – Anna Thominitsna Ermakovo külas.

Tark ims – Stepan Dmitriev Sherebtsovo k.

Teiste juttude ütlejad olivad: Anna Semenovna Veretino¹⁹ k. ja Theodot Theodorov Kuritsovo²⁰ k.

Ootan suure igatsusega Teie Setu-raamatu ilmumist.

Auupaklikult Jüri Trusmann.

(EKLA, f 43, m 23:42, 2/3)

Millised seto jutud olid kaasas selle kirjaga? Suure tõenäosusega saatis Trusmann Hurdale just siis Stepan Dimitrjevilt ja Arkadi Jakovlevilt saadud üleskirjutused. Selle väite kinnitamiseks pöördun tagasi kirillitsas kirja pandud seto juttude käsikirja maha tõmmatud algusosa juurde (H I 3, 589/99). Tänu teksti tehnilisele töötlemisele arvutis õnnestus läbikriipsutatud kiri muuta loetavaks:²¹

1887 года 28 июня. дер. Жереб.

Юрй Юрьчь Тру[смань]²²

Когда Вы была въ деревни Жеребцово крестьяниниа Дмитрйя и Семёна Яковлевич[?]хъ то Вамъ разсказывали сказы[?]ъ из деревни Жеребцова Иванъ Яковлевъ сказку Кривда да Правда. Девочка Анна Семёновна деревни Веретиново.

Мальчики Василйй Исаковъ дерев. Жеребцово²³.

Федотъ Федоровъ дерев. Курицово.

Таркъ Имьсь. Я Степанъ Дмитрйевичъ Жеребцово.

Колмъ Велья дывочка Анна Омановна Ермаково.²⁴

(H I 3, 589)

Selgub, et need üleskirjutused on algselt saadetud Jüri Trusmannile. Samuti leiab kinnitust, et nende juttude üleskirjutajaks on tõepoolest Stepan Dimitrjev Seretsüvä külast (*Я Степанъ Дмитрйевичъ Жеребцово*). Käekirja võrdluse põhjal võib öelda, et just Trusmann on käsikirja juurde eesti keeles lisanud: “Üles kirjutatud Stepan Dmitriev Sterebtsova külast.”

Trusmann käis 1885. aastal Pihkva kubermangus Irboska ja Petseri lähistel etnograafilist ainet kogumas. Retke käigus elas ta mõned nädalad Petseri kloostri ning tutvus sel ajal kloostri laekuri ametit pidanud munk Arkadiga.

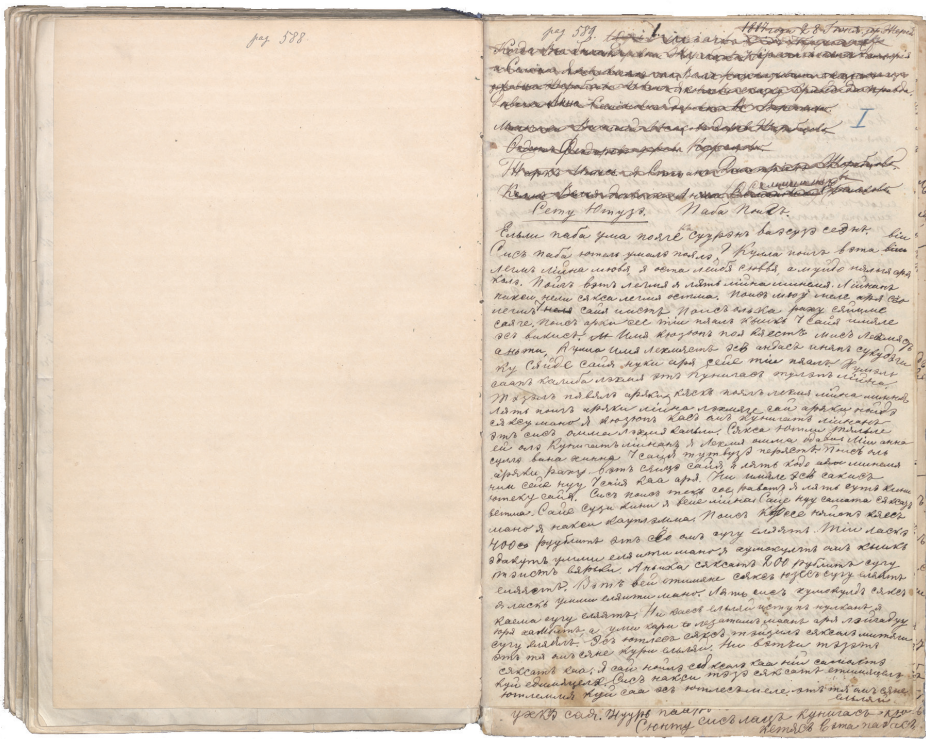

Foto 2. Lehekülg Stepan Dimitrjevi kirillitsas kirja pandud setokeelsest käsikirjast (H I 3, 589).

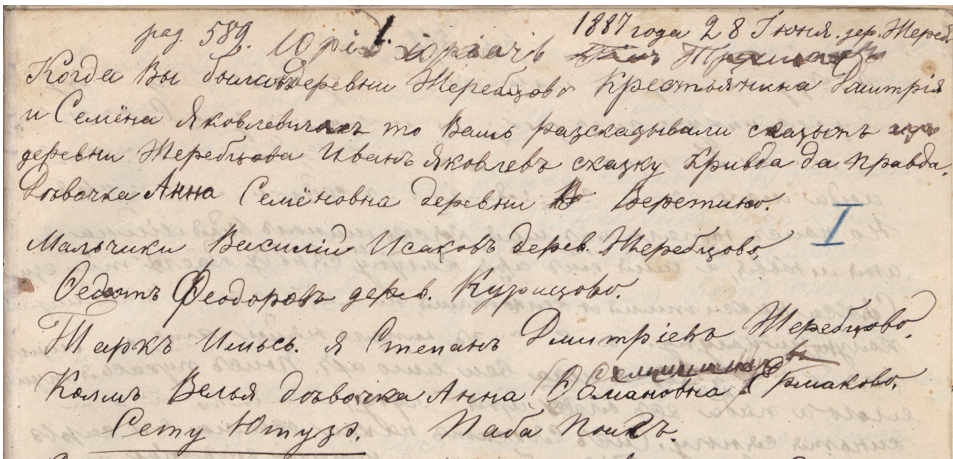

Foto 3. Stepan Dimitrjevi kaaskiri digitaalselt puhastatud kujul.

Niisugusel retkel on Truusmanni sõnul oluline kaasata kohalikke olusid ja inimesi tundev usaldusisik ja vahendaja. Arkadi hakkaski Truusmanni teejuhiks, kellega koos käidi lähedalasuvates seto külates ning Arkadi perekonna juures (vt Truusmann 1890: 31). Võimalik, et samal ajal leidis aset ka kirjas nimetatud kohtumine Seretsüvä külas.

Tänu Stepan Dimitrjevi kaaskirja loetavaks muutmisele tulevad ilmsiks selle materjali liikumisteed ning Truusmanni lähedane kokkupuude selle üleskirjutajatega.

Võib arvata, et Truusmann ise kriipsutas Stepan Dimitrjevi kirja maha, pidades seda kas liiga isiklikuks või Hurdale mittevajalikuks osaks.²⁵ Selle asemel saatis ta Hurdale eestikeelse kirja, milles dubleeris seda osa Stepani kirjast, mis puudutab Truusmanni esimese venekeelse saadetisega seotud jutustajate isikuid. Stepan Dimitrjevi kiri ning saadeti võib olla vastus Truusmanni järelepärimisele, kes palus täpsustada talle külaskäigu ajal jutte jutustanud isikute andmeid.

Truusmann käis Seretsüvä külas tema enda väitel 1885. aastal, Stepan Dimitrjev täpsustab jutustajate andmeid aga kaks aastat hiljem 1887. aasta suvel. Toonane kohtumine Liivimaalt pärit mehega võis noorukile meelde jääv olla, nii et ta suutis hiljemgi meenutada, kellega Truusmann tol korral kohtus. Juhul, kui Truusmann küsis jutustajate andmeid kirja teel, sai ta toetuda oma märkmetele, Stepan seevastu üksnes oma mälule. Stepani kirjast ilmneb, et ta mäletab, millist lugu jutustas tema onu Ivan Jakovlev²⁶ (Krivda ja Pravda) ning see jutt on ka Truusmanni venekeelses käsikirjas olemas. Teiste puhul piirdub Stepan üksnes jutustajate andmetega, seega, ta mäletab jutustajaid, kuid jutte endid enam mitte.

Segadust tekitavad veel neis kirjades mainitud lood “Tark emis” ning “Kolm velja”, sest Truusmanni üleskirjutatud lugude hulgas neid pole. Sama pealkirjaga lood on aga munk Arkadi materjali hulgas. Võimalik, et neid jutte jutustati ka Truusmannile, kuid ta ei pannud neid kirja või pole need kirjapanekud säilinud. Märksa tõenäolisem on, et Stepan osutab siin Arkadi üleskirjutustele. Seega, pole välistatud, et munk Arkadi saatis või andis oma käsikirja Truusmannile juba varem.

Mitmekeelsusest ja keele vahetusest

Stepan Dimitrjevi üleskirjutuses põimuvad omavahel mitu tekstitüüpi: saadeti algab kirjana, millele järgnevad kuus muinasjutupala. Iga jutu lõppu on üleskirjutaja lisanud jutustaja nime ning tema päritoluküla. Tervikuna võibki Stepan Dimitrjevi käsikirja vaadelda epistolaarses kontekstis Truusmannile saadetud

kirjana, mis sisaldab venekeelset ametlikku suhtlust (pöördumine adressaadi poole, selgitused, kommentaarid) ning setokeelseid muinasjuttude tsitaate. Katre Kikas nimetab sellises epistolaarses vormis saadetud üleskirjutusi kirisaadetiseks (vt Kikas 2017: 274; Kikas 2015: 716–717). Neid üleskirjutusi vormib epistolaarne struktuur, mis koosneb kuupäeva ja saatmiskoha märkimisest, adressaadi poole pöördumisest, lühikesest põhjendusest või järgnevaid tekstinäiteid kommenteerivast saatesõnast, saadetise lõpus olevast austus- ja/ või tänuavaldusest ning saatja nimest. Samu elemente sisaldab ka Stepan Dimitrjevi üleskirjutus. Eri tekstitüüpide ehk siis Truusmannile saadetud kirja ja muinasjututekstide vaheldumist markeerib keele vahetus: pärimustekstid on kirja pandud seto keeles, kiri ning jutustajate kohta käivad andmed vene keeles.

[...] *Тимья ютель сисъ аряки. Муллэ оль мэро сисъ олку теле каа, а куу муллэ макусь сисъ олку теле каа. Ляци нимя тапма аряки паба поуга, но эсь саа аря пагэзи.*

*Феодоръ Васильевъ дерев. Демидово.*²⁷

(H I 3, 590)

*Де[ѣ]вочка Екатерина Фомановна Фоманична деревни Ермаково разказала 3 сказык.*²⁸

(H I 3, 594)

Keele vahetamine loob väga selge piiri muinasjutupala ja sellest väljapoole jääva kommenteeriva osa vahele. Kui kirja ja muinasjuttude üleskirjutusi võib eesmärgist lähtuvalt ka teineteisest eraldiseisvana käsitleda, kuuluvad jutustajate tausta avavad repliidid samaaegselt nii muinasjutupala kui ka venekeelse kirja juurde.

Munk Arkadi käsikiri koosneb vaid setokeelsetest muinasjutu- ning laulu- tekstidest. Andmed üleskirjutaja, esitaja(te) ja üleskirjutamiskoha kohta siin puuduvad. Sellegipoolest esineb temagi üleskirjutustes keelevahetus, mis raamistab muidu valdavalt setokeelseid üleskirjutusi. Nimelt on ta muinasjutu- tekstid piiritlenud venekeelse žanrinimetusega (*сказка*) ning vene keeles on tähistatud ka pala lõppemist (*конецъ*).

Сказка. Таркъ имсь.

Елли юць таломись суйры мыца сеень и оль тьяль юць имсь. Сё имсь ляць поикекэ мэдца ни сайе имсь соекэ кокко. Сисъ накась сузи поикэ педма имизе кяесь. Имись ютлесь соелэ лаула муллэ. Сисъ накась лаулма сузи имсели. Низа нипси, керва кирьки, ханна тёлка, анна муллэ юць поикъ. Имсь ютлесь ей анна вилль, лаула вилль сисъ мина анна. Лауль сисъ вилль сузи тьялле туутъ самма луула, низа нипси, кэрва кирьки, анна муллэ юць поикъ. Эсь митэ ей анна мина

суллэ поига. Ку виль лаулатъ сетя самма лаула сисъ мина анна. Ей митэ вэй лаулда иняпъ казахъ мехетъ тулэва нуекэ тапва аря муукъ (меня). Имись ютлесь тялле наа мехе ляапъ керикохэ кюндле сялянъ. Сисъ накась сузи аряки лаулма. Ница нипси, кэрва кирьки, ханна тёлка, анна мулэ юцъ поикъ. Сени сая мехе ляхикохе кони тья лауль, ни тапива аряки сое. Ни эсь сакись соелэ ютэ поикаки. Конейъ²⁹ (H I 3, 601; ATU 122A)

Niisamuti on žanr tähistatud laulude juures (*пѣсня*), itk seevastu on märgitud seto murdes (*икъ*).

Niisugust muinasjuttude üleskirjutamise vormi, kus tekste raamistavad omakeelne žanrinimetus “jutus” ning lakooniline “lõpp”, kohtab seto muinasjuttude kirjapanekutes hiljemgi (vt EMj I:1-2: nr 55, nr 75, nr 98, nr 112, nr 128, nr 190, nr 243, nr 250, nr 252, nr 288, nr 299, nr 304). Žanri lisamine pala algusesse on pärimustekstide kirjapanekuile üldiselt omane. Sellisel moel tekstide piiritlemist on käsitletud kirjakultuuri mõjuna (vt Valk 1998: 23; Järv 2005: 15), mis ei esine üksnes kirjalikus vormis, vaid on kandunud üle ka suulistele esitustele. Seto jutuvestjatelt aastatel 2004–2006 kogutud juttude algus- ja lõpuvormeleid analüüsides toob Risto Järv välja, et teatud mõttes pealkirjastamist ning lakoonilist lõpetamist esineb ka suulises esituses. Lisaks traditsioonilistele lõpuvormelitele kasutati jutu lõpetamisel ka lihtsaimaid väljendeid, näiteks “Jutt läbi”, “Ots peal”, “Vot” (Järv 2008: 232).³⁰ Stepani ja Arkadi kirjapanekute põhjal ei selgu, kuidas ja kas üldse jutustajad neid jutte nimetasid. Juttudele antud setokeelsed pealkirjad on võrdlemisi üldised ning ei iseloomusta kuigipalju loo tuuma ega süžeed (nt “Paaba poig”, “Vanat halvat”, “Kolm velja”). Palade pealkirjastamine kogujate poolt kuulub Katre Kikase sõnul kirjapanemise protsessi juurde. Samas ei välista ta mingis vormis pealkirjastamist ka suulises esituses, rõhutades, et pealkiri ei ole üksnes loo osa, vaid väljendab konkreetset kommunikatiivset olukorda. Sellest lähtuvalt erineb see, kuidas jutustaja suulise esituse käigus loo sisse juhatab, sellest, kuidas koguja üleskirjutuses erinevaid lugusid pealkirjaga piiritleb. (Kikas 2015: 720)

Liikumine kahe keele vahel näitab ilmekalt, kuidas üleskirjutajad ametlikku ning mitteametlikku kirjutamist on tajunud. Siinkohal on küllap otstarbekas osutada Joshua Aaron Fishmani laiendatud diglossia mõistele, mille kohaselt on keeltel (või ühe keele eri variantidel, nt kirjakeel ja murre) ühiskonnas erinev funktsioon. Selle aluseks on institutsionaalselt loodud hierarhia, mis tähendab, et üht keelt hinnatakse kõrgemalt ning seda kasutatakse peamiselt ametlikus suhtluses (nt riigikeel), teine keel leiab aga kasutust argisuhtluses. (Rannut *et al.* 2003: 150–152.) Diglossiast võib kõnelda ka vaatlusaluste tekstide puhul:

ametlikku kirjaruumi paigutatub venekeelne kaaskiri ning žanrimääratlused, mitteametlikku setokeelsed pärimustekstid.

Ei ole teada, miks otsustasid Stepan ja Arkadi kirjutada seto keeles – keeles, mida varem ei olnud kirja pandud. 19. sajandi lõpukümnenditel puudus mitte ainult seto kirjakeel, vaid ka praktiline vajadus selle järele. Üksikuid sõnu ja väljendeid on küll murdenäidetena kirja pandud (vt Hurda märkmeid Setomaa retkedelt, Hagu & Abrams 2013; vt Truusmann 1890), kuid igapäevaelus ei läinud seto kirjakeelt vaja. Kogu ametlik asjaajamine, nii suuline kui ka kirjalik, toimus sel ajal vene keeles ning seto keel leidis kasutamist üksnes suulises vormis. Seega võime nende kirillitsas kirjutatud setokeelsete tekstide puhul tinglikult rääkida mitteametlikust, institutsionaliseerimata kirjalikkusest. Vaadates lähemalt Stepani ja Arkadi kirjapanekuid, võib öelda, et tegemist on vilunud kirjutajatega, kes on püüdnud rakendada kirillitsas leiduvaid võimalusi seto kõnekeele kirjapanemiseks.³¹ Siiski võib neis üleskirjutustes näha ka teatud vastuolu vene kirjakeele reeglite ning seto kõnekeele vahel, mis realiseerub näiteks vene keelele muidu mitteomase pika vokaali märkimises.

On selge, et mingisugusest väljakujunenud õigekirjast nende tekstide puhul kõnelda ei saa, seetõttu võib neis üleskirjutustes esinevat ebajärjekindlust käsitleda loomulikuna ning rohujuuretasandil kirjutamisele omasena (vt ka Lyons 2013: 19–24). Tõenäoliselt oli Jüri Truusmann Hurda kogumistöoga kursis ja pole välistatud, et just tema ärgitas Arkadit ja Stepani seto murdes kirjutama. Hurda kaastöölisi neist aga sellegipoolest ei saanud.

Mitmekeelsusest Jüri Truusmanni kirjapanekuis

Eesti kirjakeel oli 19. sajandi teisel poolel mõnevõrra vähetähtsas positsioonis: eestikeelse kirjakultuuri arendamisega tegeleti küll intensiivselt, kuid ametlik kirjaruum oli põhiliselt vene- ja saksakeelne. Neis keeltes kirjutati mitte ainult avalikus, vaid ka privaatses kirjaruumis (nt kirjavahetus).³²

Vaatamata sellele, et 19. sajandi keskpaigast kasvas jõudsalt avalikus kirjaruumis eestikeelsete tekstide avaldamine (kalendri- ja koolikirjandus, vaimulikud tekstid, rahvaraamatud, laulikud jms), jõudis eesti keel haritlaste privaatsesse kirjaruumi tunduvalt hiljem. Enamik Eesti soost haritlasi olid sel ajal mitmekeelsed. Saksa ja vene keel domineerisid kirjutava eliidi kirjakeelena veel 20. sajandi algulgi. Kalmer Mäeorg toob Eesti kubermangu näitel välja, et 1897. aasta rahvaloendusel tunti küll huvi emakeele ja selle vastu, mis keeles on omandatud kirjaoskus, kuid rahvaloenduse kokkuvõttes on tulemused üldistatud venekeelseks ja mittevenekeelseks kirjaoskuseks (Mäeorg 2010a: 78–79).

Samalaadsed asjaolud mõjutavad ka Truusmanni kirjalikku keelevelikut. Venekeelse hariduse saanud ja pidevalt venekeelses keskkonnas viibinud Truusmann kõneles vene keelt vabalt ning selles keeles kirjutamine oli talle harjumuspärane.³³ Truusmann sai õigeusklikuna keskhariduse Riia vaimulikus seminaris, sealt suundus ta õppima Peterburi vaimulikku akadeemiasse, mille lõpetas 1883. aastal magistrikraadiga.³⁴ Õigeusu preestri ametit Truusmann siiski ei valinud. Mõnda aega õpetas ta Peterburis Aleksander Nevski nimelises vaimulikus koolis ladina keelt. 1885. aastal sai temast välis- ja sisekirjanduse tsensor Tallinnas, selles ametis oli ta 1907. aastani. (vt Klaas 1997: 92; Paatsi 2016: 345–346; Mäeorg 2010b: 237.)³⁵

Tekstid, mis Truusmann Hurdale saatis, on kirja pandud nii vene kui eesti keeles. Venekeelne on tema esimene seto juttude käsikiri, eestikeelsed on kõik Hurdale saadetud kirjad, Setomaalt üleskirjutatud laulud ning üks muinasjututekst.

Jüri Truusmann on talle jutustatud muinasjutud³⁶ pannud kirja vene keeles. Üleskirjutatud tekstid on konspektiivsed ja täis lühendeid, mis võib anda märku sellest, et Truusmann kirjutas need üles jutustamise situatsioonis. Võib märgata, et üleskirjutaja väsis umbes neljanda-viienda loo kirjutamise juures – süžeed muutuvad lakooniliseks, palju on lühendeid ning käekiri on raskesti loetav. Toon siinkohal ühe näite muinasjutu “Tsaari kolm poega” (*Царя три сына*) kirjapanekust.

*Захотела птичка лет. красть яблокъ; швод. сынъ, сынъ пошелъ ко той дор, где волк пожрал лошадей: встреч. волкъ: слезай с лошади, волк потр. лошадь, б[?] спраш что за человек. Отв. я ищю золотую птичку, края краля яблоки, ост. въ руку только перья.*³⁷

(H I 3, 614; ATU 550)

Mis keeles Truusmann setodega suhtles? Venekeelsed kiirkirjas jutukatked ning Stepan Dimitrjevi kaaskiri viivad kõigepealt mõttele, et vene keeles – Laiuse kihelkonnast pärit Truusmannile võisid lõunaeesti keelemurded olla tõesti raskesti mõistetavad.

Tähelepanu väärrib aga, et muidu venekeelsesesse teksti on Truusmann lisanud ka eestikeelseid vasteid:

*Подъ крыльями было печатано: кто съестъ голову – буд. царемъ, а есть крыло – будешь выплевыватель денегъ (**raha sülgija**).*³⁸

(H I 3, 617; ATU 567A)

1885. aastal Setomaal rännates oli Truusmanni peamiseks eesmärgiks tutvuda setode ühiskondliku ja majandusliku elukorraldusega, muuhulgas tegi ta märkmeid setode usuelu ja kombestiku kohta. 1890. aastal ajakirjas *Živaja Starina*

avaldatud ülevaateartikli lõppu on ta lisanud setodelt kuulnud mõistatusi, mis on väljaande tarbeks tõlgitud vene keelde (vt Truusmann 1890). Seda, mis keeles Truusmann mõistatused algselt kirja pani, pole teada.

Kui muinasjuttude üleskirjutamisel fikseeris Truusmann vaid süžee üldjooned, siis laulude puhul pidas ta oluliseks nende võimalikult täpset sõnastust, niivõrd kui tal selleks oskusi oli. Suure tõenäosusega ongi ta laule kogunud juba Hurdale saatmise eesmärgiga, juttude peale võis ta aga sattuda juhuslikult.

Truusmann oli oma üleskirjutuste kvaliteedi suhtes kriitiline, märkides, et *“nende keel ja sisu on puuduline”*. Ühelt poolt võib tegemist olla epistolaarses kirjakultuuris levinud enesemadaldusvõttega, millele Katre Kikas oma artiklis tähelepanu juhib (2017: 275). Teisalt võis Truusmann osutada ka sellele, et seto keeles esitatud juttude ja laulude kirjapanemine oligi talle keeruline.

Kokkuvõtteks võib öelda, et see, millises keeles Truusmann kirjutas, sõltus suurel määral sellest, milline oli tema üleskirjutuste eesmärk ning kellele need üleskirjutused olid adresseeritud. Hurdaga suhtles ta eesti keeles, mille tunnistuseks on kirjavahetus ning seto laulude üleskirjutused. Enda tarbeks märkmeid tehes kirjutas ta aga vene keeles. Näib, et just sel moel kirja pandud muinasjutufragmendid ongi ta Hurdale saatnud.

Lõpetuseks

Kolm meest, kelle üleskirjutusi olen siinkohal vaaginud, olid kõik erineva kirjutamiskogemusega. Erinevalt Stepan Dimitrjevist ja munk Arkadist, valdas Jüri Truusmann erinevaid kirjasüsteeme. Kirjutamine kuulus tema argipäeva juurde ning oli osa tema elukutsest ja igapäevatööst. Truusmanni õpinguid ja hilisemat kõrge riigiametniku positsiooni arvesse võttes võib väita, et tegemist oli eliidi hulka kuuluva kultuurikirjeldajaga. Märksa keerulisem on aga küsimus, kelle kirjakultuuri esindasid munk Arkadi ja Stepan Dimitrjev. Milliste kriteeriumide järgi ikkagi hinnata seda, kes esindab rahvast ja kes eliiti? Alan Dundesi sõnul mõisteti 19. sajandil rahvana seda osa ühiskonnast, keda määratleti “kirjaoskusega ühiskonna kirjaoskamatu rühmana” (Dundes 2002: 12). Kuna tsiviliseeritud ühiskonna üheks tunnuseks oli kirjaoskus ja -kultuur, siis tähendas rahva kirjakultuuristumine ühtlasi nende tsiviliseerumist. Seega, kui eliidi tunnuseks pidada haridust ja ühiskondlikku positsiooni, tuleks nende hulka arvata ka munk Arkadi ning Stepan Dimitrjev. Arkadi haridustee kulges küll teist rada mööda³⁹, kuid seeläbi saavutatud positsioon ja mõjuvõim oli mitmeski mõttes võrreldav Truusmanni omaga.

Stepan Dimitrjev oli 1887. aastal alles noor mees. Hiljem sai temast Petseri vallavanem. Jakovlevide perekonnal oli nii sel ajal, kui Hurt ja Truusmann neid külastasid, aga ka hiljem tähelepanuväärne ühiskondlik positsioon.

Artiklis vaadeldud materjali põhjal on keeruline öelda, kuivõrd teadlikud olid munk Arkadi ja Stepan Dimitrjev Hurda kogumistööst ning selles osalemisest ajal, mil nad oma tekstid kirja panid. Hurt küll hindab ning tunnustab neid üleskirjutusi, avaldades Arkadi laulud “Setukeste lauludes”, kuid ei näe kirjutavates setodes endale võimalikke kaastöölisi. Ka Hurda 1887. aasta üleskutsesest võib välja lugeda teataval määral pessimismi setode endi hulgast kirjutajate leidmiseks, mistõttu pöördub ta lähikihelkondadest pärit kirjutajate ja kogujate poole. Selle taustaks võis olla Hurda kokkupuude haritud setodega, kes olid venekeelse hariduse mõjul venestunud ja kaotanud seto identiteedi (vt Toomeos-Orglaan 2015: 603–606). Truusmann seevastu märkas kirjutavate setode potentsiaali ning kasutas selle ära, näidates ühtlasi, et mistahes keeles omandatud haridus ei ole takistuseks oma keeles kirjutamisele.

Mitmel puhul on neid kirillitsas kirja pandud setokeelseid tekste käsitletud eksootilise juhtumina. Võttes arvesse, et kirjaoskus, mille setod sel ajal omandasid, oli venekeelne, ei peaks vene keeles ja kirillitsas kirjutamist käsitlema millegi eriskummalisena. Eriliseks muutuvad need üleskirjutused aga siis, kui vaatleme neid “harjumuspärasest”, ajalooliselt väljakujunenud ladina kirjale tugineva seto pärimuse kirjaliku esituse traditsioonis.

Läheneemisviis, mille *history from below* välja pakub, annab võimaluse pöörata pilk anonüümselt rahvarühmalt üksikisiku suunas. Sellega kaasneb aga oht tõsta esile marginaalseid isikuid, kelle puhul võib tekkida küsimus, kas nad iseloomustavad piisavalt seda kogukonda, kuhu nad kuuluvad (Lyons 2013: 17). Marginaalsuse küsimus varitseb minugi uurimuses esile tõstetud isikute puhul ning toob mind tagasi varem tõstatatud küsimuste juurde: kas Stepan Dimitrjev ja munk Arkadi esindavad omaaegseid setosid või on kirjaoskuse mõttes tegemist üksnes ebatavalise perekonnaga? Aga kui selliseid “ebatavalisi” setosid on rohkem? Kas kirjutav seto, kes on haridusega koos omandanud teise identiteedi, ei esinda enam seto kultuuri? On ilmne, et setode kultuurikirjelduses domineeriv “kirjaoskamatus” kuvand iseloomustab vaid ühte osa setodest ning peegeldab omaaegset käsitlust metsikust ja tsiviliseerimata rahvast. Selle taustal avardavad Stepan Dimitrjevi ja munk Arkadi üleskirjutused oluliselt arusaama setode kirjakultuurilisest ruumist 19. sajandil.

Kommentaariid

- ¹ Artikli valmimist on toetanud Haridus- ja Teadusministeeriumi uurimisprojektid IUT 22-4 “Folkloor kultuurilise kommunikatsiooni protsessis: ideoloogiad ja kogukonnad”, IUT 2-43 “Traditsioon, loovus ja ühiskond: vähemused ja alternatiivsed diskursused” ja Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus – CEES).
- ² Ametlikult Andrei Jakovlev (1848–1926), alates 1921. aastast Andrei Tsänk, tuntud ka nimega Seretsüvä Andre (Aabrams & Kalkun 2013: 200–201). 1874. aastal Petseri kloostris vaimulikuseisusesse pühitsetuna sai nimeks Arkadi. 1894. aastal määrati Arkadi Velikije Luki kloostrilemaks, tagasi Petserisse pöördus ta 1917. aastal, mil temast sai Petseri kloostrilem (vt Kaja 1924; Postimees 1936). Tänan Vahur Aabramsit, kes täiendas ja täpsustas veelgi Jakovlevide perekonna kohta käivaid andmeid ning juhatas mind oluliste allikate juurde.
- ³ 1922. aasta rahvaloenduse andmeil oli kirjaoskajate hulk Petseri maakonnas kasvanud märgatavalt, küündides 49%-ni. Enamik kirjaoskajaist olid mehed, naiste kirjaoskus hakkas Petserimaal tõusma pärast Eesti Vabariigis kehtestatud koolikohustuse rakendamist (vt Toomeos-Orglaan 2015: 608–609).
- ⁴ Sotsiaalse hierarhia madalamal astmel paiknevate inimeste “tavalisteks” ja “lihtsateks” nimetamise taga on nende vastandamine eliidile ja ühiskonnaelus silmapaistvatele isikutele.
- ⁵ Iseõppinud kirjutajaks peetakse kirjutajat, kes on kirjaoskuse omandanud kodus mõne lähedase juhendamisel või saanud vähesel määral kooliharidust, mida on hiljem iseseisvalt täiendanud (Kauranen 2013: 27).
- ⁶ Käsikiri koosneb kuuest jutust, mille hulgas on looma- (ATU 159) ja imemuinasjutte (Ee 451A, ATU 707), üks rumala vanapagana muinasjutt (ATU 1091), naljand (ATU 1539) ning naljandist ja rumala vanapagana muinasjuttudest koosnev kontaminatsioon (ATU 1525 + 1063 + 1084).
- ⁷ Ametlikult Stepan (Stefan) Dimitrjev (1869–1936), alates 1921. aastast Stepan Tsänk. Ta oli pärit Seretsüvä külast. Aastatel 1905–1907 ja 1918 oli ta Petseri vallavanem (Aabrams & Kalkun 2013: 200–201).
- ⁸ Esimene on looma- (ATU 122A) ja teine legendiline muinasjutt (ATU 750D).
- ⁹ Stepani isa, Dimitri Jakovlev (1846–1891), oli Arkadi vanem vend (Aabrams & Kalkun 2013: 200–201).
- ¹⁰ Ametlikult Semjon Jakovlev (1851–1927), alates 1921. aastast Semjon Tsänk, tuntud ka nimega Tsängu Semmen (vt Aabrams & Kalkun 2013: 200–201). Oli omal ajal ümbruskonnas laiemalt tuntud ja samavõrd autoriteetne kui tema vaimulikust vend Arkadi. Selle kohta annab tunnistust *Petseri Postimehes* ilmunud kuulutus, kus “Seretova Semmen” soovitab kohalikku lehte tellida (vt Petseri Postimees 1910). Vähemõjuka mehe nimel olnuks vaevalt piisavalt kaalu niisuguse reklaami tegemiseks.
- ¹¹ Tuntud ka Ivan Feodorovi nime all (1838–1915).
- ¹² Morozovite perekonnast ning nende eluhoonetest on Viktor Reier teinud hulgaliselt fotosid ning joonistusi (ERM, Fk 669; vt ka Hagu & Aabrams 2013).

- ¹³ Esialgse viite selle kohta, et käsikiri ja üleskirjutaja(d) võivad olla seotud Jüri Truusmanniga, sain väljaandest “Setu lauludega muinasjutud”. Koostajate oletusel “pole sealjuures võimatu, et kuidagi on J. Truusmanni tegevusega seotud kaks sellega samas köites (H I 3) paiknevat korjandust, mis on olulised selle poolest, et pärinevad esimes(t)elt setude eneste seast tõusnud koguja(i)lt” (Salve & Sarv 1987: 5).
- ¹⁴ Ametlikult Georgi Truusmann (1856–1930), kasutas ka eestipärast eesnime Jüri (vt Paatsi 2016: 345), sündis Laiuse kihelkonnas. Tema isa, samuti Georgi Truusmann, oli usuvahetusliikumise ajal pöördunud õigeusku, õigeusklik oli ka Georgi (Jüri) Truusmann (EKLA, f 194, m 23:29).
- ¹⁵ Lisaks siin nimetatud käsikirjadele on Truusmann saatnud Hurdale 1892. aastal ühe Koeru khk-st pärit laulu (vt H III 12, 429/32).
- ¹⁶ Tegemist on imemuinasjutuga tüübist “Imesõrmus” (ATU 560). Käsikirja juures puuduvad andmed saatja isiku, üleskirjutamise aja ning koha kohta.
- ¹⁷ Sellise nimega küla pole teada. Mikitamäe vallas asub Pedäjäalostõ küla, mida tuntakse ka Pedäsi külanä (vt Hurt 1904: XV; Kiristaja 2013), sama küla (*Pedaspääliste*) nimetab Truusmann ka oma artiklis (Truusmann 1890: 57).
- ¹⁸ Vene k: *кpwда u нpавда*; eesti k: *vale* (ülekohus) ja *tõde* (õiglus). Pealkiri viitab imemuinasjutule “Rikas vend ja vaene vend” (ATU 613).
- ¹⁹ Nimetatud külade eestikeelsed vasted on Seretsüvä, Ermakuva ning Veretinä.
- ²⁰ Sellise nimega küla kohta puudub teave Eesti Keele Instituudi kohanimeandmebaasis (KNAB) ja Arvis Kiristaja väljaandes “Setomaa kohanimed” (2013).
- ²¹ Täna Eesti Rahvaluule Arhiivi fotoarhivaari Aivo Põlluäärt, kes aitas teksti loetavaks muuta ning arhivaari Olga Ivaškevitišit, kes aitas dešifreerida venekeelsed käsikirjatekstid.
- ²² Siin ja edaspidi olen nurksulgudes märkinud halvasti väljalõetavad või -lugemata jäänud kohad.
- ²³ Vassili Isakovit Seretsüvä külast Truusmann millegipärast Hurdale saadetud kirjas ei nimeta.
- ²⁴ Lugemise hõlbustamiseks olen tõlkes minu poolt lisatud sõnad pannud nurksulgudesse: 1887. aasta 28. juunil Šereb[tsovo] külas. Juri Jurjevitš Tru[sman]. Kui te käisite Šereb[tsovo] külas talupoegade Dimitri ja Semjon Jakovlevitši [juures], siis jutustasid Teile jutte Šereb[tsovo] külast Ivan Jakovlevitš muinasjutu “Vale ja tõde”, tütarlaps Anna Semjonovna Veretinovo külast, poisid Vassili Isakov Šereb[tsovo] külast, Feodot Fedorov Kuritsovo külast. [Jutu] “Tark emis” [jutustasin] mina Stepan Dimitrjevitš Šereb[tsovo] [külast], [jutu] “Kolm veljä” [jutustas] tütarlaps Anna Fomanovna Ermakovo [külast].
- ²⁵ Stepan Dimitrjevi üleskirjutuste viimane leht on väiksemaks lõigatud. Võimalik, et saatja oli siia lisanud midagi kirja lõpetuseks, mida Truusmann pidas ebaoluliseks ja eemaldas. Truusmann on ise viimase muinasjututeksti lõppu lisanud, et tekstide üleskirjutajaks on Stepan Dimitrjev. Saadetise algusosas paikneva kirja “eemaldamiseks” sai ta kasutada üksnes läbikriipsutamist.
- ²⁶ Ivan Jakovlev oli Dimitri, Andrei ja Semjoni poolvend, kes sündis 1860. aastal val-laslapsena. Jakov Nikitin (1824–1851), vanemate poegade isa, oli siis juba surnud. Üldise tava järgi oleks Ivan kui vallaslaps pidanud saama isanimeks Bogdanov (selle informatsiooni eest võlgnen tänu Vahur Aabramsile).

- ²⁷ Transliteratsioon on kursiivis, venekeelse teksti tõlge nurksulgudes: *Timä ütél' sis' aräki. Mullõ ol' mõro sis' olku tele kaa, a kuu mullõ makus' sis' olku tele kaa. Lätsi nimä tapma aräki paba poiga, no es' saa arä pagõzi.* [Feodor Vassiljev Demidovo külast.] Venekeelset nimekuju Demidovo kannab kaks seto küla: Tendüvä (Petersi v) ja Medvedkova (Laura v) (vt Kiristaja 2013). Võimalik, et jutustaja oli pärit Seretsüvä külale lähemal asuvast Tendüvä külast.
- ²⁸ Tõlge: Tütarlaps Jekaterina Fomanovna/Fomanitšna Ermakuva külast jutustas kolm lugu.
- ²⁹ Transliteratsioon on kursiivis, venekeelse teksti tõlge nurksulgudes: *Сказка [Muinasjutt]. Tark ims'. Elli üts' talomis' suirõ mõtsa seen' u [ja] ol' täl' üts' ims'. Sjo ims' läts' poiroke mõdtsa ni saie ims' soekõ kokko. Sis' nakas' suzi poikõ pedma imize käes'. Imis' ütles' soelõ laula mulõ. Sis' nakas' laulma suzi imselõ. Niza nipsi, kerva kir'ki, hanna tjolka, anna mullõ üts' poik'. Ims' ütles' ei anna vill', laula vill' sis' mina anna. Laul' sis' vill' suzi tälle tuut' samma luula, niza nipsi, kõrva kir'ki, anna mullõ üts' poik'. Õs' mitõ ei anna mina sullõ poiga. Ku vil' laulat' setä samma laula sis' mina anna. Ei mitõ või laulda inäp' kaza' mehet' tulõva nuekõ tapva arä muuk' (меня [mind]). Imis' ütles' tälle naa mehe läap' kerikohõ kün'dle sälan'. Sis' nakas' suzi aräki laulma. Niza nipsi, kõrva kir'ki, hanna tjolka, anna mulõ üts' poik'. Seni sae mehe lähikohe koni tää laul', ni tapiva aräki soe. Ni es' sakis' soelõ ütõ poikaki. Конечь [Lõpp].*
- ³⁰ Neil välitöödel salvestatud juttudest on valminud DVD “Valge härg” (2009). Teemat illustreerivate näidetena tõstan esile Aleksandra Leppoja (nr 17) ning Terje Lillmaa (vt lisalugu) esitused.
- ³¹ Kirillitsas kirjutamine pakub võimalusi mitmesuguste seto keeles esinevate häälikute ülesmärkimiseks, mida ladina kirjaviihis ei eristata. Nt on eristatud kahte õ-d: э, ы (kõrgenenud õ); palatalisatsiooni märkimisel on kasutatud pehmendusmärki ь (vk: *мягкий знак* (mjagki znak)), larüngaalklusiili märkimisel kõvendusmärki ъ (vk: *твёрдый знак* (tvjördõi znak)).
- ³² Näiteks võib tuua Hurda Setomaa retke märkmed, mis on põhiasas kirjutatud saksa keeles. Saksa keelt on Hurt kasutanud kui seletavat ja kirjeldavat teaduskeelt. Vahur Aabramsi hinnangul on Hurt saksa keelt kasutanud ka juhul, kui on vaja midagi kiiresti, vaid iseenda jaoks üles märkida. Vene keelt kasutab ta aga haldust, kirikut ning haridust puudutavates märkmetes, nii-samuti isiku- ning kohanimedele ülesmärkimisel. (Aabrams 2013: 16–17.) Vähesel määral on ta teinud märkmeid ka eesti kirjakeeles. Kuna Hurt oli koolihariduse saanud saksa keeles, siis mõjutas see oluliselt tema kirjutamisharjumust.
- ³³ Truusmann oskas eesti ja vene keelele lisaks saksa, ladina, kreeka, heebrea, inglise ja prantsuse keelt (Klaas 1997: 92).
- ³⁴ Riia vaimulik kool ja seminar olid ainsad, kus vene rahvusest õpilaste kõrval oli luba õppida ka õigeusklikel eesti ja läti talupoegade lastel (Raudsepp 2010: 35).
- ³⁵ Truusmann oli Eesti Kirjameeste Seltsi liige ning 1887. aastast selle abipresident. Suurte sisetülide tõttu lõpetati 1893. aastal seltsi tegevus. Eesti kirjandusloo hilisemas retseptioonis on just Truusmanni peetud seltsi sulgemise peasüüdlaseks (vt Jansen: 2007: 374). Truusmanni puhul on märgitud tema isiku vastuolulisust (Mäeorg 2010b: 237), vastuoluline ning äärmustesse kalduv on ka tema kohta kirjutatu. Konfliktid, millega Truusmann oma ameti tõttu seotud oli, puudutasid omaaegseid poliitilisi võitlusi Eesti rahvusliku eneseteadvuse kujunemise ja määramise protsessis ning see on tugevalt kujundanud tema kohta käivaid hinnanguid. Vello Paatsi on püüdnud neid

seisukohti pehmendata, öeldes, et ilmselt tegutses ta siiski oma ameti piirides ning mitmed konfliktid on tõusnud just sellelt pinnalt (Paatsi 2016; vt ka Lõuna 2011).

³⁶ Käsikiri sisaldab kaheksa muinasjuttu, millest enamik kuulub imemuinasjuttude hulka (ATU 330, 530, 550, 567A, 613, 652), neile lisaks on kaks novellmuinasjuttu (ATU 901, 921).

³⁷ Tõlge: Tahtis lind [suvel] varastada õunu, [?] poeg, poeg läks sellele teele, kus hunt söi hobuseid: kohtub hundiga: [hunt nõuab, et] roni hobuselt maha, hunt nõudis hobust, [?] küsib, mis inimene ta on. Vastab, ma otsin kuldset lindu, kes varastas õunu, kätte jäid ainult suled.

³⁸ Tõlge: Tiibade alla oli märgitud: kes sööb pea – saab tsaariks, [kes] sööb tiiva – hakkab raha sülgama.

³⁹ *Tol ajal talupojad said haridust waid kirikute juures ja 12 aastaselt saadeti ta [Arkadi] õppima Värskas ap. õigeusu koguduse köstri juure, kust ta hiljem toodi kodulähedase Tallowa köstri õpilaseks. 16 aastaselt saadeti ta Haanjasse Plaani koguduse köstri juure. Haanjas peale kirjatarikuse ta õppis ka tislari ja treiala tööd ja nõnda sai temast kodutallu tagasitulnult tubli wokitreial* (Postimees 1936).

Arhiivilühendid

EFAM, Hurt – Eesti folkloristika ajaloo materjale Eesti Kirjandusmuuseumis

EKLA – Eesti Kultuuriloolise Arhiivi kogu Eesti Kirjandusmuuseumis

ERM Fk – Eesti Rahva Muuseumi fotokogu

H – Jakob Hurda rahvaluulekogu Eesti Kirjandusmuuseumis

KNAB – Eesti Keele Instituudi kohanimeandmebaas

Kirjandus

Aabrams, Vahur 2013. “Raasakõisi” käsikirä mitmõkiilsüsesest. Hagu, Paul & Aabrams, Vahur (koost & toim). *Raasakõisi Setomaalt*. Setomaa Jakob Hurda silmi läbi aastagil 1886 ja 1903. Seto kirävara 6. Värskas: Seto Instituut, Eesti Kirjandusmuuseum, lk 16–17.

Aabrams, Vahur & Kalkun, Andreas 2013. Hurda avitajaq Setomaal aastagil 1903 ja 1886 ja muid kommentaarõ. Hagu, Paul & Aabrams, Vahur (koost & toim). *Raasakõisi Setomaalt*. Setomaa Jakob Hurda silmi läbi aastagil 1886 ja 1903. Seto kirävara 6. Värskas: Seto Instituut, Eesti Kirjandusmuuseum, lk 198–215.

Dundes, Alan 2002. *Kes on rahvas?* Valik esseid folkloristikast. Tallinn: Varrak, lk 11–32.

EMj I:1 = Järvi, Risto & Kaasik, Mairi & Toomeos-Orglaan, Kärri (koost & toim) 2009. *Eesti muinasjutud I:1. Imemuinasjutud*. Monumenta Estoniae Antiquae V. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.

EMj I:2 = Annom, Inge & Järv, Risto & Kaasik, Mairi & Toomeos-Orglaan, Kärri (koost & toim) 2014. *Eesti muinasjutud I:2. Imemuinasjutud*. Monumenta Estoniae Antiquae V. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.

Hagu, Paul & Aabrams, Vahur 2013. Käsikirjast raamatute. Hagu, Paul & Aabrams, Vahur (koost & toim). *Raasakõisi Setomaalt*. Setomaa Jakob Hurda silmi läbi aastagil 1886 ja 1903. Seto kirävara 6. Värska: Seto Instituut, Eesti Kirjandusmuuseum, lk 13–15.

Hurt, Jakob 1887. Lühikene teadus ja tähtis palumine. *Olevik* 21, 18. mai, lk 1.

Hurt, Jakob 1888. Esimene aruanne. Eesti vana vara korjamisest ja keelemurrete uurimisest. *Olevik* 13, 28. märts lk 1.

Hurt, Jakob 1904. Eeskõne. *Setukeste laulud*. Pihkva-Eestlaste vanad rahvalaulud, ühes Röpina ja Vastseliina lauludega, välja annud Dr. Jakob Hurt. Ezimene köide. Helsingi: Soome Kirjanduse Seltsi kulu ja kirjadega.

Jaago, Tiiu 2003. “See kõik oli nii, nagu tundsin ja mõtlesin.” Ühe naise elulugu pärimusliku ajaloo vaatepunktist. Jaago, Tiiu (koost). *Pärimus ja tõlgendus*. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, lk 191–210.

Jansen, Ea 2007. *Eestlane muutumas ajas. Seisusühiskonnast kodanikuühiskonda*. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.

Jansen, Ea & Saari, Henn 1999. Kolm kohalikku keelt. Viikberg, Jüri (koost & toim). *Eesti rahvaste raamat*. Rahvusvahemused, -rühmad ja -killud. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 240–249.

Järv, Risto 2005. *Eesti imemuinasjuttude tekstid ja tekstuur*. Arhiivikeskne vaatlus. Dissertationes Folkloristicae Universitatis Tartuensis 7. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Järv, Risto 2008. Muinasjutuline Setumaa. Tamla, Ülle (toim). *Setumaa kogumik* 4. Uurimusi Setumaa loodusest, ajaloost ja folkloristikast. Tallinn: Ajaloo Instituut, MTÜ Arheoloogiakeskus, lk 220–245.

Järv, Risto & Hagu, Paul (koost & toim) 2009. *Valgõ härg. Kats tosinat seto jutust (ja üts viil liisna): Valge härg. Kaks tosinat setu muinasjuttu (ja üks veel pealekauba)*. Seto- ja kiräkeelitside pildikirjuga DVD seto- ja eestikeelsete subtiitritega. Tartu: Tartu Ülikool, Eesti Kirjandusmuuseum.

Jääts, Indrek 1998. *Setude etniline identiteet*. Studia Ethnologica Tartuensia 1. Tartu: Tartu Ülikool.

Kaja 1924 = Petseri kloostri arhimandriit Arkadi. 50 aastat vaimuliku põlve. *Kaja* 189, 19. juuli, lk 6.

Kalkun, Andreas 2011. *Seto laul eesti folkloristika ajaloos. Lisandusi representatsiooniloole*. Dissertationes Folkloristicae Universitatis Tartuensis 18. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

Kallas, Oskar 1894. Üht ja teist Setudest. *Eesti Üliõpilaste Seltsi Album*. Teine leht. Jurjew, lk 174–188.

Karjahärm, Toomas 1998. *Ida ja Lääne vahel*. Eesti-Vene suhted 1850–1917. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

Kauranen, Kaisa 2013. Mitä ja miksi kansa kirjoitti? Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (toim). *Kynällä kyntäjät*. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa. Suomalaisen Kirjallisuuden Toimituksia 1370. Helsinki: SKS, lk 19–54.

Kikas, Katre 2015. Matthias Johann Eisen ja tema kaastöölised seitsme Moosese pärimust piiritlemas. *Keel ja Kirjandus* 10, lk 711–727 (http://kjk.eki.ee/pdf/Katre_Kikas10-15.pdf – 19. jaanuar 2018).

Kikas, Katre 2017. Rahvaluulekogumine epistolaarses kontekstis. Helene Maaseni kirjad Jakob Hurdale. *Keel ja Kirjandus* 4, lk 272–290 (<http://kjk.eki.ee/ee/issues/2017/4/912> – 19. jaanuar 2018).

Kiristaja, Arvis (koost) 2013. *Setomaa kohanimed*. Seto Instituudi toimetised 1. Värska: Seto Instituut.

Klaas, Urmas 1997. Truusmann, Jüri. Vahtrre, Sulev (koost). *Eesti ajalugu elulugudes*. 101 tähtsat eestlast. Tallinn: Olion, lk 92–93.

Kuismin, Anna & Driscoll, M. J. (toim) 2013. *White Field, Black Seeds*. Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century. Studia Fennica. Litteraria 7. Helsinki: SKS.

Kõresaar, Ene 2003. Eluloolisest käsitlusviisist Eesti kultuuriteadustes. Jaago, Tiiu (koost). *Pärimus ja tõlgendus*. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, lk 61–76.

Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (toim) 2013. *Kynällä kyntäjät*. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa. Suomalaisen Kirjallisuuden Toimituksia 1370. Helsinki: SKS.

Lõuna, Anneli 2011. Jüri Truusmann (1856–1930). Zensor und aktiver Teilnehmer am gesellschaftlichen Leben in der Zeit der Russifizierung. Angermann, Norbert & Lenz, Wilhelm & Maier, Konrad (toim). *Geisteswissenschaften und Publizistik im Baltikum des 19. und frühen 20. Jahrhunderts*. Schriften der Baltischen Historischen Kommission. Berlin: LIT, lk 373–396.

Lyons, Martin 2013. A New History from Below? The Writing Culture of European Peasants, c. 1850 – c. 1920. Kuismin, Anna & Driscoll, M. J. (toim). *White Field, Black Seeds*. Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century. Studia Fennica. Litteraria 7. Helsinki: SKS, lk 14–29.

Mikkola, Kati 2013. Kansanrunouden kokoelmat. Kerääjänä kuuliaisia avustajia ja visionäärejä. Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (toim). *Kynällä kyntäjät*. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa. Suomalaisen Kirjallisuuden Toimituksia 1370. Helsinki: SKS, lk 337–378.

Mäeorg, Kalmer 2010a. Jaan Poska perekond 1897. aasta rahvaloenduse valguses. Arjakas, Küllö (peatoim). *Jaan Poska oma ja meie ajas*. Artikleid ja mälestusi. Tallinn: Konstantin Pätsi Muuseum, lk 70–80.

Mäeorg, Kalmer 2010b. Mõnedest Jaan Poska lähematest sõpradest. Arjakas, Küllö (peatoim). *Jaan Poska oma ja meie ajas*. Artikleid ja mälestusi. Tallinn: Konstantin Pätsi Muuseum, lk 234–241.

Nordlund, Taru 2013. Kirjeet. Keskustelua yli ajan ja paikan. Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (toim). *Kynällä kyntäjät*. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa. Suomalaisen Kirjallisuuden Toimituksia 1370. Helsinki: SKS, lk 107–138.

Paatsi, Vello 2016. Mees Kaini märgiga. Veel pisut Jüri (Georgi) Truusmannist ja tsen-suurist. Metste, Kristi (koost & toim). *Rännates Gutenbergi galaktikas*. Kultuuriloolisi uurimusi aastatest 1993–2015. Tartu: Ilmamaa, lk 343–350.

Peltonen, Ulla-Maija 2003. Suuline ajalugu soome folklooriuurimises. Jaago, Tiiu (koost). *Pärimus ja tõlgendus*. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, lk 177–190.

Petseri Postimees 1910 = Kuulutan umi suguweljule: Tellige “Petseri Postimiist”! *Petseri Postimees* 3, 1. veebruar, lk 1.

Pino, Veera & Sarv, Vaike 1981. *Setu surnuikud* I. Vihik 1. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

Postimees 1936 = Wokitrealist kloostriülemaks. *Postimees* 78, 21. märts, lk 5.

Raudsepp, Anu 2010. Jaan Poska õpingud Riia vaimulikus seminaris. Arjakas, Küllo (peatoim). *Jaan Poska oma ja meie ajas*. Artikleid ja mälestusi. Tallinn: Konstantin Pätsi Muuseum, lk 34–39.

Rannut *et al.* 2003 = Rannut, Mart & Rannut, Ülle & Verschik, Anna 2003. *Keel, võim, ühiskond*. Sotsiolingvistika ja keelepoliitika õpik. Tallinn: TPÜ Kirjastus.

Salve, Kristi & Sarv, Vaike 1987. Sissejuhatus. *Setu lauludega muinasjutud*. *Ars Musicae Popularis* 5. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, lk 5–41.

Toomeos-Orglaan, Kärri 2015. Mida setod lugesid? “Kirjaoskamatud” setod kirjakultuuri mõjuväljas. *Keel ja Kirjandus* 8–9, lk 603–622 (<http://kjk.eki.ee/ee/issues/2015/8-9/685-19>. jaanuar 2018).

Truusmann 1890 = Trusman, Iurii. Poluvebrtsy Pskovo-Pecherskago kraia. *Zhivaia Starina* 1. S.-Peterburg’, lk 31–62.

Valk, Ülo 1998. *Allilma isand. Kuradi ilmumiskujud eesti rahvausus*. Eesti Rahva Muuseumi sari 1. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Weber, Eugen 1976. *Peasants into Frenchmen*. The Modernization of Rural France, 1870–1914, Stanford: Stanford University Press.

Summary

Seto fairy tales written down in Cyrillic

Kärri Toomeos-Orglaan

Junior Research Fellow, Estonian Folklore Archives
Estonian Literary Museum, Estonia
karri@folklore.ee

Keywords: Jüri Truusmann, monk Arkady, multilingual, Seto heritage, Stepan Dimitriyev, writing culture

In the folklore collection of Jakob Hurt there is a manuscript containing Seto songs and tales written in Cyrillic. The texts were sent in 1887 and comprise material written in different languages (Estonian, Russian, Seto) and character systems (Cyrillic, Latin). The texts in the Seto dialect that were written in Cyrillic alphabet belong to two Seto men – Stepan Dimitriyev and monk Arkady (Andrey Yakovlev). Those texts are probably the first written examples of Seto folklore written by Setos themselves. At that time, and also later on, Seto folklore was collected or forwarded majorly by Estonian and Finnish researchers and collectors. Setos in numbers started to collect their folklore on their own only as late as in the 1920s.

The manuscripts were sent to J. Hurt by Estonian Jüri Truusmann, the vice president of the Society of Estonian Literati at that time. J. Hurt's collection also contains his collection of Seto fairy tales (written in Russian) and several songs in the Seto dialect. The letters of Stepan Dimitriyev to J. Truusmann, and J. Truusmann's letters to J. Hurt present the context to the materials.

At the end of the 19th century the majority of Setos were illiterate, as was also the general perception about them among researchers. But there were a number of self-taught people who had received primary education in Russian, increasing their social mobility, and therefore acquired a dual national identity. This dual identity could be the reason why such people have been largely ignored by Seto culture and heritage researchers. From the perspective of writing culture research, however, it is highly important to pay attention also to their texts, as they represent the writing culture of the people for whom writing was not an everyday activity. By discussing the manuscripts of Stepan Dimitriyev and monk Arkady, I would like to show that illiteracy was characteristic of only one (albeit the larger) part of Setos, but at the same time there were literate people among them, who should also be included in the research. These two men's writings illustrate the writing culture of the 19th century Setos.